

کودکان و نوجوانان و منابع اطلاعاتی

• دکتر حمزه‌علی نورمحمدی^۱
عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد

کشور ما مرسوم است و چه به‌صورت غیررسمی که با مراجعه به منابع کمک‌آموزشی به آن عمل می‌شود. تعلیم و تعلم زمانی با ارزش است که دانش‌آموز بتواند نیازهای اطلاعاتی خود را از طریق استفاده از منابع و با حمایت و راهنمایی معلم خود برآورده کند.

چنانچه دانش‌آموز در دوران رسمی آموزش بتواند از منابع نیز استفاده کند، روح پژوهش و تحقیق در او شکل گرفته و فردای روشنی در انتظار جامعه خواهد بود. در صورتی روح تحقیق و پژوهش در دانش‌آموز شکل می‌گیرد که در درجه اول آموزش به‌گونه‌ای باشد که او را به تحقیق و تفحص وادار کند و در درجه دوم نیز کتابخانه و منابع لازم و قابل دستیابی در اختیارش باشد.

به‌گفته‌ی سرویراستار کتاب حاضر، پیوند کتابخانه با تعلیم و تربیت قدمت بسیار طولانی دارد. پیوند بین آموزش‌های نوین و کتابخانه عمیق و اساسی است. کتابخانه‌ها در این نوع آموزش به‌عنوان بخشی از نظام آموزش به‌حساب می‌آیند. کتابخانه می‌تواند به مسئولان مدارس و برنامه‌های درسی آنان یاری رسانده و امکانات لازم را برای دستیابی به دانش و خودآموزی برای دانش‌آموزان فراهم کند. در واقع کتابخانه‌های آموزشگاهی روحیه جست‌وجو و تحقیق و هدف‌گرایی را در دانش‌آموزان بارور می‌سازند.

کاربران اصلی کتابخانه‌های مدارس، دانش‌آموزان یعنی سرمایه‌های اصلی مملکت می‌باشند که برای آینده‌ای روشن باید بیشتر مطالعه کنند و بهتر تحقیق نمایند تا به آرزوی مطلوب برسند. مسلماً برای تحقق این مطلوب، وجود

■ محسنی، حمید. انتخاب و تهیه منابع اطلاعاتی برای کودکان و نوجوانان. زیر نظر نسرین دخت عماد خراسانی. تهران: کتابدار، ۱۳۸۷. ۱۲۶ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۶۴-۷۱۴۳-۸۹-۹

مقدمه

بر کسی پوشیده نیست که تعلیم و تعلم در کودکی همچون حکاکی بر روی سنگ است و آموزش در این دوران، تأثیر زیادی در آینده بر کودک خواهد گذاشت. اگر این آموزش به‌درستی صورت گیرد، سنگ اول به‌درستی بنا شده و اگر مبتنی بر اصول خاصی نباشد، مسلماً آینده این عزیزان به‌درستی روشن نخواهد بود. تعلیم و تعلم کودکان صورت‌های مختلفی دارد، چه به‌صورت رسمی که در آموزش و پرورش

چنانچه دانش‌آموز در دوران رسمی آموزش بتواند از منابع استفاده کند، روح پژوهش و تحقیق در او شکل گرفته و فردی روشنی در انتظار جامعه خواهد بود

کتابخانه‌های مجهز و منطبق با اصول اصلی صاحب‌نظران و متخصصان ضروری است.

بیانیه ایفلا و یونسکو نیز درباره کتابخانه‌های آموزشی گامی بر این امر تأکید دارد که تمام کتابداران مدارس باید اطلاعات کافی در زمینه منابع، کتابخانه، مدیریت اطلاعات و روش‌های تدریس داشته باشند تا بتوانند به ارائه و گسترش خدمات کتابخانه‌ای کارآمد بپردازند. کتابداران کتابخانه‌های مدارس باید دارای تبحر لازم برای برنامه‌ریزی و آموزش مهارت‌های گوناگون اطلاع‌یابی و اطلاع‌ورزی به معلمان و دانش‌آموزان باشند.

کتابخانه‌های مدارس کشور ما نیز با توجه به فقدان نیروی انسانی متخصص در زمینه کتابداری، نیازمند بازنگری جدی است. از این رو با توجه به نیاز مبرمی که در این باره احساس می‌شود، کتاب حاضر تألیف شده است. این کتاب، حاصل سال‌ها تجربه و تدریس مؤلف کتاب است. وی بر آن بوده است با بیانی ساده و روشن و منطبق با استانداردهای بین‌المللی، مخاطبان خود را در فرآیند انتخاب و تهیه مجموعه کتابخانه‌های آموزشی راهنمایی کند.

معرفی کتاب

کتاب ابتدا با بیانی ساده مجموعه‌سازی را تعریف کرده و فعالیت کتابخانه را در سه گروه اصلی، یعنی مجموعه‌سازی، سازماندهی و ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌ای قرار می‌دهد. در این تعریف، مجموعه‌سازی نقطه آغاز فعالیت کتابخانه معرفی شده و تأثیر کمی و کیفی آن بر سازماندهی و ارائه خدمات کتابخانه‌ای مورد تأکید قرار می‌گیرد و در کل مجموعه‌سازی، فرآیندهای مختلف مطالعه نیازهای اطلاعاتی، شناسایی منابع موجود، انتخاب، تهیه و دسترس‌پذیر ساختن انواع منابع اطلاعاتی مورد نیاز جامعه کاربر کتابخانه، بر اساس اهداف و وظایف سازمان قلمداد می‌شود.

مؤلف در ادامه به فعالیت‌های مهم کتابدار در مجموعه‌سازی در قالب ۱۶ بند اشاره کرده و در بخش

«انتخاب منابع اطلاعاتی»، که یکی از مراحل مهم مجموعه‌سازی است، مطالب را به خوبی تبیین می‌کند و سپس به چگونگی انتخاب بهترین می‌پردازد. وی برای اینکه بتواند ذهن را به خوبی آماده کند، مقدمات قبل از انتخاب را نیز شرح می‌دهد. از آنجاکه انتخاب‌کنندگان یکی از مهم‌ترین، حساس‌ترین و پرچالش‌ترین عوامل مربوط به انتخاب کتاب به خصوص برای کودکان و نوجوانان هستند، دلایل حضور صاحب‌نظران و افراد با تجربه در تعلیم و تربیت را در انتخاب کتاب مدنظر قرار می‌دهد و بهترین راه‌حل برای کاهش مشکلات احتمالی را تشکیل «کمیته انتخاب» می‌داند. مؤلف برای درک بهتر، بیانیه و آیین‌نامه انتخاب را شرح داده و نمونه‌ای از آن را نیز آورده است.

در بخش دیگر کتاب «ابزارهای شناسایی و انتخاب منابع اطلاعاتی» معرفی می‌شود. مؤلف در این بخش اطلاع از منابع منتشر شده و ویژگی‌های آن را از مقدمات یک انتخاب خوب می‌داند. زیرا دامنه انتخاب را افزایش می‌دهد و نتیجه آن انتخاب بهتر و دقیق‌تر و استفاده بیشتر از منابع محدود

کاربران اصلی کتابخانه‌های مدارس، دانش‌آموزان یعنی سرمایه‌های اصلی مملکت می‌باشند که برای آینده‌ای روشن باید بیشتر مطالعه کنند و بهتر تحقیق نمایند تا به آرزوی مطلوب برسند

به صورت مداوم سؤال می‌کند. به همین دلیل به آن مرحله چستی هم می‌گویند.

- از شش تا دوازده سالگی: در این دوره کودک از نظر روانی، جسمی، فکری و عاطفی به رشد نسبی رسیده است. به همین دلیل می‌تواند آموزش رسمی خود را آغاز کند. در این دوران می‌توان استفاده از کتاب را برای یافتن پاسخ پرسش‌های ذهنی به وی آموزش داد.

- از دوازده تا شانزده سالگی: این دوره را نوجوانی می‌نامند و فرد به تدریج صاحب تفکر انتزاعی شده و پاسخ بسیاری از پرسش‌های خود را می‌یابد، اما با پرسش‌های بنیادی‌تر مواجه است و استقلال بیشتر را می‌طلبد.

در انتخاب کتاب برای کودک باید به جنبه‌های ارتباط کودک با کتاب نیز توجه شود. کتاب بهانه‌ای برای ارتباط کودک با محیط خارجی آن است. به همین دلیل باید این بهانه را در اختیار وی قرار داد تا کودک تخیل کند، سؤال کند، گوش کند، بشنود، توصیف کند و غیره.

فصل بعدی کتاب به «ملاک‌ها یا شاخص‌های انتخاب» اختصاص دارد. به اعتقاد مؤلف ملاک، معیار، شاخص یا شرایط انتخاب، مجموعه‌ای از ویژگی‌هاست که باید یک کتاب یا منبع خوب دارای آن شرایط باشد. از نظر وی ملاک‌های انتخاب متنوع و زیاد است. اما برخی از ملاک‌ها و معیارهای انتخاب وجود دارد که متخصصان و کارشناسان بر روی آن اتفاق نظر دارند که مهم‌ترین آنها عبارتند از: محتوای مرتبط و مناسب، اعتبار پدیدآورندگان، اعتبار ناشر، قیمت، ویژگی‌های فیزیکی، تاریخ نشر، کیفیت ترجمه.

مؤلف در بخش دیگر کتاب انواع ادبیات کودکان و ملاک‌های ارزیابی آنها را تشریح می‌کند. وی این ادبیات را ابتدا در معنای عام شامل تمام متون نوشتاری، مانند ادبیات انگلیسی، ادبیات عرب، ادبیات فارسی و ادبیات ایرانی، ادبیات پزشکی، ادبیات شیمی، ادبیات مذهبی و مانند آن می‌داند.

مالی است. وی سپس کتاب‌شناسی را به انواع کتاب‌شناسی تجاری، کتاب‌شناسی ملی، کتاب‌شناسی کودکان و نوجوانان، فهرست کتابخانه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی آنها، فهرست انتشارات ناشران، مراکز بخش، فهرست برگزیده، مجلات و منابع نقد و بررسی، مجلات و روزنامه‌های تخصصی، مجلات و روزنامه‌های عمومی، اینترنت، نمایشگاه‌ها و کتاب‌فروشی‌ها تقسیم‌بندی می‌کند.

مؤلف در فصل بعدی، «چه چیزی و برای چه کسی انتخاب می‌شود»، بر تفاوت کتابخانه‌های مدارس و سایر انواع کتابخانه‌ها از لحاظ کیفی و کمی تأکید کرده و معتقد است آنچه در کتابخانه‌های دیگر دارای اهمیت است، ممکن است در کتابخانه‌های کودکان جایگاه دیگری داشته باشد. در بخش مربوط به انتخاب‌کنندگان به نقش انتخاب‌کنندگان مجموعه یا کمیته انتخاب، به خطرات احتمالی آن مانند سوگرایی شخصی و سازمانی و انتخاب بر اساس دیدگاه‌های آموزشی و تربیتی، سیاسی، مذهبی و اجتماعی اشاره شده است. مؤلف همچنین کاربران یا جامعه کاربر را اینگونه تعریف می‌کند: جامعه هر کتابخانه شامل تمام کسانی می‌شود که کتابخانه موظف به ارائه خدمات کتابخانه‌ای به آنهاست. دانش‌آموزان و معلمان هر مدرسه عضو جامعه آن کتابخانه به حساب می‌آیند.

در همین بخش به مسئله «انتخاب و گروه‌های مختلف سنی» اشاره و به استفاده از کتاب و سایر منابع اطلاعاتی همگام با مراحل مختلف رشد تأکید شده است. به اعتقاد مؤلف انتخاب صحیح منابع اطلاعاتی برای کودکان آنقدر اهمیت می‌یابد که می‌توان گفت: آنچه برای کودک سه ساله خوب است برای کودک یک‌ساله مفید نیست. کودک چهارساله به مطالبی علاقه نشان می‌دهد که کودکان ده‌ساله از آن لذت نمی‌برند، به عبارت دیگر هرچه فاصله سنی کودکان بیشتر شود، نیازهای آنها نیز تفاوت پیدا می‌کند.

مؤلف در ادامه نکاتی را برای هر کدام از سطوح آموزشی برای تهیه کتاب مناسب در نظر گرفته است. به باور وی کودکان و نوجوانان براساس برخی از ویژگی‌های جسمی و فکری و خصوصیات کلی دیگر به نام‌های دیگری نیز دسته‌بندی شده‌اند. این دسته‌بندی از این قرار است:

- از تولد تا سه سالگی: این دوره را دوره تربیت پرستاری نام‌گذاری کرده‌اند؛

- از سه تا شش سالگی: در این دوره حواس کودک تا حدودی رشد یافته و کنج‌کاوی وی بسیار زیاد شده است و

انتخاب و تهیه پیاپیها،
انتخاب و تهیه منابع دیداری و شنیداری و الکترونیکی،
ارزیابی و وجین مجموعه.
بخش بعدی کتاب به معرفی برخی از نهادها و ابزارهای
انتخاب و تهیه کتاب اختصاص دارد.

نکات مثبت کتاب

از جمله نکات مثبت می‌توان به بیان ساده کتاب اشاره کرد. به خصوص اینکه اهمیت کار به‌خوبی بیان شده است. در انتخاب منابع اطلاعاتی برای کودکان و نوجوانان که از مراحل پیچیده و مهم کار است، نکات خوبی ذکر شده است. به خصوص اینکه هر روز کتاب‌های زیادی منتشر می‌شود و کتابخانه‌ها نیز بودجه لازم برای تهیه همه کتاب‌های چاپی را ندارند. در صورتی هم که بودجه کافی داشته باشند، جای کافی برای منابع جدید را نخواهند داشت. مؤلف به خوبی مسائل مربوط به انتخاب را برای خواننده تشریح کرده است. به این نمونه‌ها می‌توان در موارد مختلف از آیین‌نامه انتخاب گرفته تا ابزارهای شناسایی و همچنین در بخش سفارش و تهیه و نمونه فاکتور، اشاره کرد.

خواننده‌ای که اطلاعات کمی درباره کتابخانه‌های کودکان دارد، توضیحات کافی کتاب می‌تواند او را به‌درستی برای تهیه منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های آموزشی راهنمایی کند.

مؤلف در بخش پایانی نیز در جایی که برخی از نهادها و ابزارهای انتخاب و تهیه کتاب را معرفی می‌کند، با ارائه آدرس‌های اینترنتی آنها و توضیح لازم در این باره، کار کتابدار کتابخانه‌های آموزشی را ساده کرده و از پیچ و خم دریافت برخی از ابزارهای انتخاب بی‌نیاز می‌کند.

اگرچه در کتاب حاضر تقریباً حق مطلب، با توجه به سابقه و تخصص مؤلف، ادا شده است، بهتر بود در بخش ابزارهای شناسایی و انتخاب منابع اطلاعاتی، این ابزارها با توضیحات بیشتر ارائه می‌شد. همچنین اگر در بخش فرآیند تهیه و سفارش، به خصوص در امور مالی سفارش نیز مطالب برای خوانندگان بیشتر تبیین می‌شد، به کتابداران کمک فراوانی می‌کرد. زیرا کتابداران در این موارد اطلاعات کمتری دارند یا کمتر وارد این مباحث می‌شوند.

پی‌نوشت‌ها:

1. nourmohammadi.h@gmail.com

خواننده‌ای که اطلاعات کمی درباره کتابخانه‌های کودکان دارد، توضیحات کافی کتاب می‌تواند او را به‌درستی برای تهیه منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های آموزشی راهنمایی کند

سپس ادبیات را در معنای خاص شامل متونی تعریفی می‌کند که عواطف و احساسات پایدار و ماندگار انسانی را به نظم و نثر و هنرمندانه و با استفاده از تخیل بیان کرده باشد. در این معنا ادبیات فقط شامل شعر، داستان، قصه و متون دیگر که عنصر تخیل در آن وجود دارد، می‌باشد. وی سپس ملاک‌های ارزشیابی کتاب‌های کودکان و نوجوانان را از نظر شورای کتاب کودک ذکر می‌کند.

بخش بعدی کتاب به فرآیند تهیه و سفارش اختصاص یافته است که مؤلف آن را دارای سه مرحله مقدمات انتخاب و تهیه، مرحله انتخاب و مرحله سفارش و تهیه می‌داند. مؤلف در ادامه به امور مالی سفارش اشاره کرده و مهم‌ترین گام‌ها را در این مرحله تهیه پیش‌برگ یا پیش‌فاکتور می‌داند. پیش‌فاکتور برگه‌ای است که فروشنده در آن نام کالا، تعداد، بهای آن و سایر شرایط فروش را برای تصمیم‌گیری اولیه درج می‌کند.

در ادامه برخی از مهم‌ترین اصطلاحات درباره سفارش و خرید برای خواننده نظیر صورت‌حساب یا فاکتور، تسویه حساب، تنخواه، استعمال قیمت، مناقصه، مزایده و ارسال سفارش توضیح داده می‌شود.

به‌طور کلی مؤلف اطلاعات کتاب‌شناختی را اطلاعاتی می‌داند که برای شناسایی یک اثر و تهیه آن ضروری است. در ادامه در صورت دسترسی به رایانه، ذخیره‌کردن برگه درخواست و سفارش را توصیه می‌کند، تا بتوان از این طریق مدارک را بایگانی و در صورت نیاز پی‌گیری کرد. دریافت منابع موردنیاز کتابخانه به‌منزله آغاز فعالیتی است که با ثبت و تحویل منبع به کتابخانه، پایان می‌یابد. برای انجام آن نیاز به کارهای دیگری در زمینه اهدا و مبادله می‌باشد که یکی از مهم‌ترین روش‌های تامین منابع اطلاعاتی کتابخانه است.

سپس مؤلف نکات مهمی را که برای جذب مشارکت کودکان و والدین آنها باید دقت شود، برمی‌شمارد. نکاتی نظیر